

KULTURNA POLITIKA

Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u
Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941*, Stubovi
kulture, Beograd 1996.

Zna se da kulturna politika odražava ciljeve političke oligarhije svagda i svugde gde državni aparat veruje da kulturi treba krčiti puteve razvoja. Trebalo bi da je tako i kod nas. Ako pogledamo u prošlost vidimo da su Srbijom tokom prethodnog i u prvoj polovini ovog veka vladale dve dinastičke porodice – Obrenovići i Karađorđevići. Kada su na čelu srpske države bili Obrenovići (u dva navrata vladali su Srbijom 72 godine, 1815-1842 i 1858-1903) vodila se srpska nacionalna politika pošto je dinastija bila obuzeta srpskom idejom i ujedinjenjem srpstva, a kada su vladali Karađorđevići (vladali tri godine manje od Obrenovića i to u tri navrata: 1804-1813, 1842-1858, i 1903-1945) vodila se južnoslovenska i kasnije jugoslovenska nacionalna politika. Ako političke ciljeve prenesemo u oblast kulturne politike, čini se da lako možemo doći do zaključka da je srpska država na čelu sa Obrenovićima u oblasti kulture težila razvijanju i potvrđivanju autohtone srpske kulturne tradicije vekovima pritisnute turskim jarmom. Za razliku od Obrenovića, Karađorđevići su početkom dvadesetog veka na našim prostorima započeli proces traganja za obrascima integracije istog naroda sa tri imena, pa je i kulturna politika težila stapanju postojećih nacionalnih i kulturnih identiteta triju naroda koji su živeli u Kraljevini (najpre Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a potom Kraljevina Jugoslavija), a ne njihovom stalnom razvoju i međusobnom prožimanju. Za vreme vladavine kralja Aleksandra u Kraljevini troimenog naroda (1918-1941), sve vladajuće političke koalicije su u duhu s nacionalnom politikom pred kulturnu politiku stavljale zadatak da stvori jednu jedinstvenu, novu, izvedenu jugoslovensku nacionalnu kulturu. Tek nakon atentata

na kralja Aleksandra 1934. godine, režim diktature se transformisao, a u oblasti kulturne politike došlo je do zaokreta i ponovnog snaženja nacionalnih kultura.

Da je to i zaista bilo tako, da ovaj zaključak nije samo plod teorijskih spekulacija, potvrđuje i knjiga historičara dr Ljubodraga Dimića *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*. Ona nam pomaže da proverimo znanja ili da utemeljimo neke pretpostavke. Kada zastanemo pred dilemom da li život zaista bez ostatka može stati u jednu naučnu tvrdnju, ili kada se, kao mi sada, zapitamo da li je na našim prostorima, kao i svugde, politika imala takvu moć da utiče na kulturu i svakodnevni život malih ljudi i čitavih naroda, potrebno je uzeti u ruke jednu takvu knjigu koja u sebi sadrži neprocenjivo bogatstvo istorijske građe. To do sada nije bilo moguće, kao što nije bilo moguće doći do pouzdanih odgovora na mnoga složena pitanja naše baš i ne tako daleke prošlosti. Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji je do pojave Dimićeve knjige bila skoro potpuno istraživački neobrađena oblast savremene istorije. Sada, kada je knjiga pred nama, možemo u njoj pronaći mnoštvo istorijskih činjenica koje su nam bile nepoznate, ali i naučno utemeljene odgovore na pitanja koja su do sada izazivala nedoumice. Počev od toga kakva je bila socijalno-ekonomska osnova jugoslovenskog društva u periodu od 1918. do pred Drugi svetski rat, koji su bili ciljevi i zadaci kulturne politike, koliki je bio njen uticaj na društveni život, na koji način je bila izgrađena institucionalna osnova kulturne politike, kakav je ideološki profil politika u oblasti kulture imala, u kojoj meri su se u njoj iskazivala obeležja stranaka na višepartijskoj političkoj sceni toga vremena, sve do toga kakav je uticaj na kulturnu politiku imalo različito kulturno i istorijsko nasleđe Srba, Hrvata, Slovenaca i drugih manjinskih naroda koji su živeli na teritoriji Kraljevine, kao i kakav je odnos država imala prema nacionalnim manjinama, verskim zajednicama, selu i seljaštvu, inteligenciji, prosvetnim, kulturnim i naučnim ustanovama.

Zahvaljujući izdavaču koji se upustio u veliki poduhvat, odgovori na ova, i mnoga druga pitanja koja nismo pomenuli, sada se nalaze između korica Dimićeve knjige i dostupni su javnosti. Iako nema pretenziju da donese konačne odgovore, ona u širokom potezu i sa naročitim uspehom osvetljava deo istorije koji je do sada bio pokriven velom magle, što one ideološke, što one koja dolazi s proticanjem vremena i zaboravom. Ova zamašna studija u tri toma, svakako, predstavlja svetao putokaz za buduće istraživače kulturne politike koji bi se morali potruditi ništa manje od samog autora. Knjiga Ljubodraga Dimića na više od 1500 stranica donosi rezultate istraživanja koja su,

kako i sam autor kaže, *na momente izgledala kao beskonačno duga, ali je fizičko savlađivanje bogatstva građe u fondovima Arhiva Jugoslavije (od kojih samo fond Ministarstva prosvete u čijem je nadležstvu bila kulturna politika ima 3. 579 fascikli) bio jedini način da se dođe do čvrstog tla istorije.* Ali, kako je istoričar, kao i svaki istraživač, uvek iznova zatečen i prinuđen da proširuje izvornu osnovu svojih istraživanja, i Dimić je tražio nove izvore podataka. Tako u ovoj knjizi nailazimo na obilje građe iz Arhiva SANU, Arhiva Vojnoistorijskog instituta, Arhiva Srbije, Univerzitetske biblioteke, Narodne biblioteke Srbije, Sveučilišne biblioteke, Pedagoškog muzeja i drugih ustanova u kojima se sakuplja i čuva arhivska građa i literatura. Naročito je dragocen doprinos koji ovoj građi daju podaci o budžetskoj raspodeli sredstava u Narodnoj skupštini Kraljevine, kao i veoma živopisni stenografski zapisi govora narodnih poslanika na skupštinskim raspravama.

Naravno, ne treba da znači da je knjiga koju je pisao istoričar na osnovu istorijske građe namenjena samo istoričarima. Pošto obiluje podacima iz svih oblasti života društva, ona je veoma potrebna sociolozima, antropolozima, kulturolozima, politikolozima, ekonomistima, a ništa manje i prvacima današnjih i budućih političkih partija, kako na vlasti, tako i u opoziciji. Ona je potrebna i zakonodavcima, pravnicima i mnogima drugima koji se na bilo koji način bave kulturnom politikom, planiranjem kulturnog razvoja ili rade u institucijama kulture. Ona je potrebna i art menadžerima i producentima u institucijama kulture da bi znali da procene stvarnu moć politike i njen uticaj na njihovu profesiju i njihov rad. Da ne govorimo o sladokuscima i ljubiteljima istorije i knjige. Oni će, verujem, naročito uživati u čitanju ove knjige koja se, doduše, čita sporo. Preko njenih listova se ne može pretrčati, ali u tome i jeste sva draž i veličina ove knjige pošto u širokoj perspektivi, na osnovu mnoštva autentičnih istorijskih činjenica sagledava kulturu jugoslovenskog društva toga vremena, od načina obrade polja, kulture življenja, navika, običaja i verovanja stanovnika Kraljevine, odevanja, ishrane, socijalnih bolesti do najistančanijih duhovnih izraza – književnosti, pozorišta, likovnih umetnosti, nauke... Kako i sam Dimić kaže, *takav pristup omogućava da se sagleda i lice i naličje kulturne politike.* Oduvek su, pa i tada, postojale razlike između želja, za čije se ostvarenje u svojim programskim dokumentima vlast deklarativno zalaže, i stvarnih rezultata, o kojima svedoče istorijske činjenice.

Ako je reč o tome kakav je značaj politički establišment Kraljevine davao pitanjima kulture i umetnosti,

i kakve podatke o tome donosi ova knjiga, valja reći da ona dosta govori u prilog nastojanju da se kulturna politika stavi u službu ostvarenja politike jugoslovenstva. Dakle, Kraljevina je dosta polagala na kulturnu politiku. Uostalom, ne znam da postoji, ili da je postojalo, društvo koje nema želju da ostvari visoke domete u oblasti kulture i koje, zbog te želje, makar na rečima, ne daje veliki značaj kulturnoj politici. Isto tako, nije mi poznato da postoji država koja je uspela u potpunosti da ostvari programske ciljeve svoje političke elite. Naročito, ako je to heterogena zajednica više naroda sa izmešanim stanovništvom koje su delile tradicija, običaji, mentalitet, stepen prosvećenosti i kulturne razvijenosti, jezik, pismo, način proizvodnje, razni oblici svojine i zanimanja, tipovi naselja i, na kraju, ali ništa manje značajno, religiozna zatvorenost i konfesionalna podvojenost. A, pored svega, Jugoslavija je bila materijalno siromašno društvo sa siromašnom državnom kasom, koje malim izdvajanjima za potrebe prosvete i kulture nije moglo da ostvari vidljive promene u oblasti duhovnog života. Iako su neki poslanici u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS još na početku njenog osnivanja upozoravali da su mala ulaganja u prosvetu i kulturu štetna, ipak je iz budžeta Kraljevine, u to vreme, a ni kasnije ništa više, izdavano samo 2-5 odsto ukupnih sredstava. Narodni poslanik g. Kristan, jedan od učesnika u budžetskoj raspravi koja je 1922. godine vođena u skupštini, pored ostalih, upozoravao je vladu i poslanike da, ukoliko se bude na prosveti i dalje štedelo, utoliko više treba izdataka za policajce, utoliko više sudova, zatvora i bolnica.

Vi štedite stotinu dinara na jednoj strani na polju prosvete, a pruzrokujete nekoliko hiljada dinara izdataka za svrhe koje bi trebalo da budu nepotrebne, za stvari koje štete celom društvu, rekao je on tom prilikom. A koliko su zaista mala izdvajanja bila, govori podatak da je za potrebe vojske i žandarmerije, i to u mirnodopsko vreme, odlazilo 22 odsto celokupnog budžeta. Istovremeno, očekivanja koja su stavljana pred kulturu bila su velika. Kultura i prosveta trebalo je da služe zvaničnoj ideologiji etničkog unitarizma koju je propovedala državna elita. U narednim godinama diktature stvaranje jedinstvene jugoslovenske nacionalne kulture dobilo je još više na značaju i postalo dominantno pitanje kulturne politike. Međutim, i tada je njeno ostvarivanje bilo u raskoraku sa spremnošću i mogućnošću države da finansira projekte u oblasti prosvete, nauke i kulture. Sume su bile toliko male da je jugoslovenskom društvu nedostajalo nekoliko stotina godina da dostigne nivo koji su, primera radi, samo na planu školske infrastrukture, imale evropske zemlje. Podaci koje Dimić navodi iskazuju

svu zaostalost za razvijenijim zemljama Evrope i sveta i iz njih se vide osnovni razlozi usporenog napretka ka ostvarivanju toliko željene nacionalne integracije i državnog preporoda Kraljevine Jugoslavije.

Ni u stranačkim programima srpskih političkih partija, kao i u političkoj praksi, nije se mnogo više od načelnih stavova raznišljalo o kulturnim i prosvetnim pitanjima. Radikali, koji u prvoj deceniji života Kraljevine SHS nisu bili zastupljeni samo u tri vlade, a u svim ostalim jesu, imali su takođe formalistički pristup ključnim pitanjima prosvetne i kulturne politike. I oni su, kao i zvanični državni organi, stajali na stanovištu da će *unitarističko državno uređenje stati na put daljem održanju posebnih istorijskih i kulturnih individualiteta*. Pri tome se na individualitete mislilo kao o *lošoj stvari koja podvaja troimeni narod*. Radikali su isticali da narod u Kraljevini, usled vekovne podvojenosti, još nema svoju kulturu i mentalitet, ali su očekivali da se to može postići. *Treba početi od osnovne škole, upoznavajući decu sa istorijom koja je počela 1918. godine i ulivati im tradicije od tog vremena, a sa starijom istorijom neka se upoznavaju odrasliji, stariji elementi, koji su prethodno već upoznati sa novom istorijom i u nekoliko stekli nove tradicije*, poručivala je Narodna radikalna stranka koja je u Kraljevini SHS najčešće bila na vlasti. To je, po njihovom mišljenju, trebalo da bude i osnovni zadatak Ministarstva prosvete. Druga po snazi i političkom uticaju, Demokratska stranka, kao moderna politička partija na pozicijama naglašenog unitarizma i centralizma, kulturno-prosvetnim pitanjima je u svom programu poklanjala veću pažnju od ostalih stranaka i političkih grupacija na višestranačkoj političkoj sceni Kraljevine. Međutim, i ona je, kada je dospela na vlast, ophrvana političkim borbama, malo mogla da ostvari od svojih proklamovanih ciljeva u ovoj oblasti.

Zbog svega toga se, i Dimiću kao istraživaču, i nama koji čitamo knjigu, kulturna politika Kraljevine Jugoslavije iskazuje kao necelovit pogled na oblast kulturnog života, kao ideološkim razlozima nametnut skup mera i akcija u oblasti kulture sa izrazitom dnevno-političkom ulogom. Zbog siromašne državne kase, državna kulturna politika prevashodno se iskazivala putem prosvetne i prosvetiteljske dimenzije, pošto su državni organi verovali da je to bila osnovna potreba u sredini u kojoj je 76 odsto stanovništva živelo na selu, a gotovo 50 odsto bilo nepismeno. Tako je oko 90 odsto ionako skromnih sredstava koja su odvajana za kulturu, odlazilo na održavanje školskih objekata i prosvjećivanje naroda. Za sve ostale oblike prosvetnog i kulturnog rada nije bilo sredstava, ili, ukoliko ih je bilo, onda su se ona davala sa ciljem da se umetnost,

pozorište, nauka, književnost stave u službu ostvarivanja ideloških ciljeva. Ove umetničke discipline, kao i sama nauka, zbog velikog i duhovnog, ali i materijalnog siromaštva u Kraljevini bile su na margini interesovanja kulturne politike. Međutim, i pored toga što je narodno prosvjećivanje bilo prioritarna oblast prosvetnih vlasti, ipak, suma namenjena za prevazilaženje ovako tragičnog stanja nije bila dovoljno velika. Agitovalo se da knjiga uđe u svaku kuću i postane pristupačna svakom stanovniku Kraljevine, a cela akcija je podupirana mizernom sumom novca. Primera radi, tokom 1921. i 1922. godine iz državnog budžeta, u proseku, za nabavku i popularizaciju knjige u narodu, izdvajano je svega četrdesetak dinara po administrativnoj opštini, ili 13 para godišnje po svakom domaćinstvu u zemlji.

Analiza državnog budžeta takođe pokazuje da se potrebna pažnja nije posvećivala ni etabliranim kulturnim ustanovama sa izraženim ideološkim značajem, poput biblioteka, arhiva i muzeja. Podatak da je u ukupnom budžetu Ministarstva prosvete taj tip ustanova učestvovao sa jedva jedan odsto, nesumnjivo govori o niskom nivou čitalačke kulture, nerazvijenom osećaju za potrebe prikupljanja i čuvanja knjiga, arhivalija i muzealija, nedostatku sredstava za otkup predmeta istorijske i umetničke vrednosti, osećanja za ustanove u kojima se prikuplja, čuva i obrađuje kulturno blago. Male sume novca koje su izdvajane za finansiranje svih državnih, prosvetnih i kulturnih aktivnosti bile su konstanta života u Kraljevini Jugoslaviji. U isto vreme, u zemlji u kojoj je postojao stalni strah od gladi i još većeg siromaštva, smatralo se luksuzom izdvajati više novca za potrebe škola, univerziteta ili pozorišta pošto se za te pare mogla kupiti hrana za izgladnelo stanovništvo. O tome svedoče i stavke u budžetu koje nedvosmisleno pokazuju da su se političke vlasti deklarativno zalagale za kulturu, ali da su na delu pokazivale da žive u uverenju kako je sve drugo preče od prosvete i kulture.

U takvom duhovnom i materijalnom stanju, Kraljevina Jugoslavija je ostala bez suverena. Nakon atentata na kralja Aleksandra 1934. godine, režim diktature se transformisao. U oblasti kulturne politike došlo je do zaokreta i snaženja nacionalnih kultura. *Jugoslovenstvo kao nacionalna ideologija i politička praksa diktature nije više imala onako brojne zagovornike kao za kraljeva života, kako u redovima političara, tako i u krugovima idealista i zanesenjaka jugoslovenstvom. Broj onih koji su jugoslovenstvo i dalje smatrali aksiomom u koji se ne može sumnjati, amanetom koji valja ispuniti, jedinim okvirom koji omogućava ekonomsko, socijalno, političko i kulturno napredovanje iz dana u*

dan se smanjivao. Jugoslovenski idealisti bili su sve redi, a zagovornici srpskog, hrvatskog i slovenačkog nacionalizma sve brojniji, kazuje Dimić i dodaje da je mehaničko stvaranje jugoslovenskog književnog, umetničkog, naučnog i opštekulturnog jedinstva doživelo totalni krah istog momenta kad su otvoreni svi politički, ekonomski i socijalni sporovi. Eksponent novog političkog kursa u državi bila je Jugoslovenska radikalna zajednica (Stojadinović-Korošec-Spaho) koja je isticala da su teritorije iz kojih je država sastavljena, živele u prošlosti svojim posebnim životom i u toku tog vremena stekle posebne navike: administrativne, političke i druge. Zajednica je zbog toga naglašavala potrebu za poštovanje triju imena naroda (Srbin, Hrvat i Slovenac), njihove ravnopravnosti, kao i za poštovanje priznatih vera, tradicija i dveju azbuka. Međutim, stranka na vlasti čiji su politički stavovi neretko tumačeni kao odbacivanje ideologije integralnog jugoslovenstva, zaokupljena političkim sukobima i ekonomskim teškoćama, u narednih nekoliko godina nije bila u prilici da razradi i realizuje kultumi i prosvetni program. Tako, iza lepih želja i proklamovanih načela, i ovoga puta nije stajala konkretna politika i kulturna akcija. Jaz između željenog i proklamovanog i mogućeg i ostvarljivog i dalje se uvećavao, kaže sa rezignacijom autor ove knjige.

Negde u sumrak aprilskog rata 1941. godine prestaju domašaji Dimićeve knjige. Pošast Drugog svetskog rata stupila je na svetsku, pa i na jugoslovensku scenu. Radi poređenja sa današnjim vremenom, mi samo možemo dodati da je opisano duhovno i materijalno stanje u Kraljevini Jugoslaviji, pogoršano četvorogodišnjim ratnim razaranja i velikim ljudskim, materijalnim i duhovnim gubicima, zatekla posleratna jednopartijska vlast koja je nizom mera u oblasti kulturne politike, takođe, htela da ostvari ciljeve slične onima koje je pred sebe postavila prva država Južnih Slovena: jedinstvena jugoslovenska kultura, ukidanje razlika, umetnost u službi ideologije... Nova jugoslovenska država sa znatno više državnih jedinica i još većom kulturom, ekonomskom i socijalnom raznolikošću, takođe je u svojim programskim dokumentima kulturno-prosvetnim pitanjima davala izuzetno veliki značaj, a u stvarnosti, promene u oblasti kulture i umetnosti bile su male i gotovo zanemarljive. U oblasti prosvetavanja, gde su nešto više bile vidljive, rezultati su nestali već nakon nekoliko godina pošto je veći deo opismenjenog stanovništva ubrzo postao funkcionalno nepismen. Da li treba reći da su svi oni, kao, uostalom, i veći deo preostalog stanovništva sa samo završenom osmogodišnjom školom, danas potpuno nesposobni da se kao ravnopravni građani uključe u savremene tokove društva, koje, pored globalizacije (svet kao

globalno selo), karakteriše snažan talas tehnološkog razvoja i elektronske komunikacije. Ali, uprkos tome, cenzura je bila velika. Ona je već 1947. godine u službi ideologije jugoslovenstva zavela politički embargo nad mnogim delima, pa i nad emitovanjem izvođenja narodne pesme *Oj, Moravo*, na talasima Radio Beograda zbog srbovanja, a narodna pesma *Moj Milane* bila je na crnoj listi iste medijske i informativne kuće zbog prejakih nacionalnih asocijacija. Cenzura nije jenjavala ni kasnije. I krajem sedamdesetih godina ona se sa istim žarom obračunavala sa srpskim kulturnim identitetom kao i na samom početku vladavine komunista. Od istine se ne može pobeći, pa tako *Crna knjiga* Marka Lopušine svedoči o embargu nad prodajom knjige Laze Kostića *Obrazovanje i održanje srpske nacije* koju je izdala srpska dijaspora u Minhenu, isto tako zbog srbovanja. Tokom 1989. godine u Mostaru su bile zabranjene za pevanje na javnim mestima narodne pesme *Ko to kaže Srbija je mala*, *Crna Gora i Srbija, to je jedna familija*, na *Lovčenu Njegoš spava*, a grupa seljana iz Bogodola je, po Zakonu o javnom redu i miru BiH, kažnjena prekršajno zatvorom od 60 dana jer su pevanjem izazivali versku i nacionalnu netrpeljivost. Iste godine, drama *Sveti Sava* Siniše Kovačevića zabranjena je za izvođenje odlukom Programskog saveta Narodnog pozorišta Zenica, a 1990. premijerni komad *Slušaj amo* Tomislava G. Panajotovića nije izveden u Pirotu pošto je proglašen nepodobnim zbog srbovanja, naročito u pesmi *Marširala kralja Petra garda*. U to vreme nisu samo dela podlegala cenzuri već i stvaraoci nepoželjnih poruka. Među više od dve stotine eminentnih autora koje su progonili jugoslovenski cenzori našao se i pisac, intelektualac i državni činovnik Jovan Dučić koji je čak u dva sistema Jugoslavije bio persona non grata i to zato što je bio kraljevski diplomata i što je zagovarao ideju o jednoj Srbiji na Balkanu u kojoj će živeti svi Srbi. Proglašen za monarhistu, srpskog unitaristu i nacionalistu, umro je u Americi sa željom da bude sahranjen u rodnom Trebinju koja od strane jugoslovenskih vlasti nije uslišena sve do 1989. godine.

Vreme u kojem živimo danas nagoni nas da se zapitamo da li se to istorija ponavlja? Bar kada je o kulturnoj politici reč, izgleda da i dalje prevagu ima nacionalni kulturni model, iako, kada su teorijski modeli u pitanju, o njihovoj čistoti možemo govoriti samo uslovno, pošto se kultura ne da uhvatiti u definiciju i spakovati u model. Iako, po pravilu, svaki model sadrži i elemente nekih drugih modela, ipak možemo govoriti o nacionalnom modelu kulturne politike koji od prošlog veka ne napušta tlo Srbije, samo što pulsira i menja se kao što se menja sve što je živo.

Pored drugih sličnosti, izgleda da se i bez monarhije na tlu Srbije i danas smenjuju Karađorđevići i Obrenovići. Sa brojnim odstupanjima. Onaj *obrenovićevskog* duha – srpski, emancipatorski, izgleda kao da je poslednje decenije dvadesetog veka potisnuo onaj *karađorđevićev* duh jugoslovenstva i integracije.

Vreme u kojem živimo daje nam mogućnost i za onu preko neophodnu vremensku distancu, sa koje sada možemo reći da varijacije jedan isti nacionalni model čine čas poželjnim, čas nepoželjnim, sve zavisno od toga kakvi su politički ciljevi vladajuće oligarhije. Primer za to je jedan narod koji je menjao države. U njima je, najpre, za vreme Obrenovića srpski kulturni identitet bio poželjna vrednost, a zatim ne, za vreme Karađorđevića i SFRJ kada su nacionalne kulture bile nepoželjne pošto se težilo jugoslovenskoj i univerzalnoj kulturi i ukidanju nacionalnih i lokalnih razlika. Danas izgleda kao da se srpski kulturni identitet ponovo budi iz sna u kojem je bio zatvoren čitav jedan vek.

Iako je teško govoriti o jednom eksplicitnom modelu kulturne politike koji je vodila Srbija od kako je početkom devete decenije ovog veka na političku scenu opet stupio višepartijski sistem, izgleda kao da se ipak može povući paralela. Iako nema koherentne kulturne politike kad nema ideologije kao koherentnog skupa političkih ciljeva, društvenih vrednosti, verovanja i značenja (kao što je npr. bio socijalizam), ipak bi se moglo reći da je prevagu na tasu ove decenije imao koncept reafirmacije srpskog nacionalnog i kulturnog identiteta. Za to vreme ni cenzura nije napuštala kulturnu scenu. Ministarstvo kulture Republike Srbije, pored sankcija svetske zajednice nametnutih našoj zemlji spolja, podiglo je zid sankcija koje su zavedene iznutra. Pored spoljašnjeg embarga, kulturna politika je nametnula unutrašnji embargo i odašiljala jasan poziv za okretanje ka sebi i zatvaranje u okvire sopstvene kulture i tradicije. Kada bi ovakvo nastojanje bilo autentično i kada bi moglo doneti rezultate, ono bi se donekle i moglo razumeti pošto je više decenija nacionalni kulturni identitet Srba bio u drugom planu u odnosu na identitet jugoslovenstva. Međutim, nedostatak ovog koncepta sadržan je prosto u činjenici da se nacionalne vrednosti ne mogu braniti i odbraniti u izolaciji. Nacionalna kultura se razvija i potvrđuje u kontaktu sa drugim kulturama, a ne u prekidu protoka znanja, misli i ideja i u zatvaranju prema svetu. Zatvorenost u granice nacionalne kulture i duhovna izolacija od svetskih kulturnih tokova podjednako su velika opasnost za razvoj duhovnog života jednog naroda i jedne države, koliko i gubljenje nacionalnog i lokalnog identiteta zarad potpunog predavanja nekom novom, izvedenom i nametnutom identitetu, naročito

ako takav identitet, ako se i uspostavi, nakon nekog vremena izgubi svoju državu.

Danas je izgleda došlo vreme da poučeni iskustvom učinimo napor i počnemo da razumevamo manjkavost redukcionističkih shvatanja koja ili stavljaju u prvi plan celinu, a potiskuju delove, ili afirmišu deo u koji utapaju celinu. Kako bi Edgar Moren rekao razmišljajući o evropskom kulturnom identitetu, koliko god državnih jedinica da sadrži ova treća, ili neka buduća Jugoslavija, moramo razmišljati o jednom u mnoštvu i mnoštvu u jednom. U tome nam pomaže Dimićeva knjiga kao lučonoša kroz istoriju koju bi bez nje pokrio veo zaborava, ali nam u tome treba pomoć i drugih knjiga bez kojih ne možemo naći odgovor na mnoga pitanja. Među njima su svakako i ona ključna, da li se istorija, uistinu, ponavlja na našim prostorima? Možemo li da se odmaknemo od početka?

Zbog toga bi od izuzetne koristi bilo da pred sobom imamo i knjigu o kulturnoj politici Kneževine i Kraljevine Srbije, ali i o kulturnim politikama evropskih i drugih zemalja sveta, jer jedno je jasno: bez poznavanja sopstvene prošlosti i kulture u okruženju ne može se planirati budućnost, a to jeste misija svake kulturne politike. Ne da pliva u moru dnevnih problema koje rešava ili ne, već da pruži viziju kvalitetnije sutrašnjice i predvidi načine da joj se približimo.